

Lukáš Příbyl: V mých filmech o holocaustu se nepláče

ROZHOVOR: Je nadán neskutečnou trpělivostí. Dokáže obětovat tisíce hodin, aby v archivu našel zapadlý dokument, kvůli jediné fotografii rozjede pátrání po celém světě a rozmluví i člověka v kómatu. Režisér Lukáš Příbyl vejde do učebnic. Ve svém cyklu Zapomenuté transporty totiž objevil svět lágrů na Východě a předvedl ty, kteří je přežili, úplně nově. Jeho filmy jsou oslavou života, který se prodere i nejhorším peklem. Za své dílo právě dostal Českého lva.

Od jeho filmů se neodtrhnete. Stejně jako já. Celé hodiny jsem na sebe nechala dopadat vyprávění lidí, kteří za války přežili deportace do Estonska, Lotyšska, Běloruska a okupovaného Polska, do koncentračních táborů, o nichž se dodnes téměř nemluvalo. Osvětím zná každý, ale kdo kdy slyšel o místech jako Piaski, Nisko, Salaspils? Skoro všichni ti lidé z Příbylových filmů vyprávěli o svém pekle poprvé v životě. S neskutečnou trpělivostí je vystopoval ve dvaceti zemích na pěti kontinentech. Z více než dvou set šedesáti hodin záznamu vytvořil cyklus trvající šest hodin. Účinek filmů umocňuje úžasná hudba Petra Ostrouchova a Příbylova práce byla nejnověji oceněna Českým lvem za nejlepší dokument roku 2009.

Lukáš Příbyl prozkoumal tuny papíru v archivech mnoha států a podnikl nemožné, aby našel staré fotografie lidí, jež zpovídal, i dalších osob, o nichž se zmiňují. Výsledek je také příběhem o jeho rodině. Nejen o dědovi, kterého do těch hrozných míst kdysi deportovali. Také o rodičích, sestře a dalších příbuzných, kteří mladého režiséra vytrvale podporovali.

Šestatřicátník Lukáš Příbyl působí vyrovnaně a na to, že odvedl nadlidský kus práce, se dívá věcně a s úsměvem. Než své Zapomenuté transporty dokončil, uplynulo deset let. V kavárně Galerie Louvre v centru Prahy, kde jsme si dali sraz, jsem ho našla skloněného nad notebookem. "Jen si tu něco dopíšu," požádal mě úvodem o strpení a mně to krásně zapadlo do představy o člověku, jehož den snad musí mít padesát hodin.

"Proč se na koncentrační tábory na Východě zapomnělo?" ptám se, sotva zaklapne svůj počítač.

Protože lidí tam přežilo minimum. Z míst mimo Osvětim a Lodž se vrátilo dvě stě sedmdesát ze čtyřiceti tisíc deportovaných. Než jsem se o tyto zapomenuté transporty začal zajímat, mnozí z přeživších umřeli. Naživu jsem jich našel ještě sedmdesát. Nejmladším bylo k osmdesáti a nejstarší paní, kterou jsme natáčeli v Austrálii, měla sto tři roky.

Navštívil jste tábory v Polsku, Bělorusku a Pobaltí, abyste viděl, jak vypadají dnes?

Samozřejmě. Většinou tam ale vůbec nic není. To je další důvod, proč se o nich nic neví, protože tam nebylo co osvobodit. Filmové záběry, které známe a které se recyklují ve všech dokumentech, pocházejí z táborů, které ještě stály, když je Sověti nebo Američani a Angličani v roce 1945 osvobodili. Zatímco tábory na Východě, popisované v mých filmech, Němci často zlikvidovali už v roce 1942 nebo 1943. Takže když se pak těmi místy prohnala Sovětská armáda, nebylo tam co zaznamenat a natočit.

Filmů o holocaustu je víc. Ovlivnil vás některý z nich?

Znám dokument francouzského režiséra Clauda Lanzmanna Shoah, který zachycuje ty, co přežili holocaust, při návratu na místa koncentračních táborů. Je úžasný a nenapodobitelný. Ale já jsem mluvil s lidmi, kterým už bylo osmdesát, devadesát a víc. Ty jsem nemohl převézt třeba z Austrálie do Polska. Musel jsem si tedy najít jinou metodu, a tak jsem zvolil jistý minimalismus. Rozhodně se nechci srovnávat, ale nakonec mi z toho vyšel Lanzmann naruby. Protože on staví na svých rozhovorech se svědky a nepoužívá žádné archivní materiály. Já naopak pracuji jenom s archivními materiály. On tam má historiky a používá je jako jistý komentář. Já nechávám lidi mluvit bez komentáře. A na rozdíl od Lanzmanna ve svém filmu vůbec nevystupují. Myslím totiž, že prostor by měli dostat lidé, kteří přežili.

Jaké to bylo, když jste pátral v nedávno odtajněných archivech v Pobaltí?

Hledal jsem i v neotajněných archivech, například v archivech KGB v Bělorusku, kde to bylo trochu

dobrodružné. Ale v Pobaltí ke mně pracovníci přistupovali vcelku kladně, nebo spíše korektně, zvláště v Estonsku. Archivy jsou tam otevřené od osmi do sedmi. Nikdo mi neřekl, kde přesně jsou složky, jež hledám. Bývali by mohli tvrdit, že příslušný svazek ztratili, ale to nikdy neudělali. Brzy pochopili, že se k tomu stejně dostanu. Byl jsem tam totiž každý den v osm ráno a až do sedmi jsem si bral složku po složce. Pak u těch archivářů zvítězil jakýsi pocit profesionální solidarity a začali mě přímo upozorňovat, kde co je, a správné materiály mi nosit. Nakonec mi pomáhali zkontaktovat některé z bývalých estonských příslušníků nacistické tajné služby.

Musel jste někoho z tamějších archivářů podplatit?

S korupcí jsem se v Estonsku nesešel. V jiných zemích si však lze přístup k některým složkám koupit.

Tvrdíte, že z války existují fotografie téměř všeho. Jak je to možné?

Já v to věřím. Vojáci se totiž fotí vždycky. Vojenská zkušenost je tak silná, že lidé fotky z války většinou neničí. Navíc, chlapi se vždycky fotí s děvčaty. Ukrajínští dozorcí, ubytovaní po chalupách, se s místními slečnami fotili aparáty, které tam přes zákaz přivezli deportovaní Židé. Dozorcí s tím většinou fotit neuměli, a už vůbec nedokázali fotky vyvolat. Takže si museli z tábora přivést nějakého Žida, který to uměl. A ten vyfotil i další lidi. I v lágrech se fotilo.

Ženy z Čech, nasazené v estonském Tallinnu na nucené práce v přístavu, ve vašem filmu mluví o potápěči, kterého tam potkaly. Jak jste dokázal najít jeho fotografii?

Jednoduše. V archivech jsem vyhledal jména potápěčů, kteří sloužili v Pobaltí v roce 1941 až 1943. Vzal jsem si je a v Německu dohledal všechny lidi, kteří se jmenují stejně. V jednom případě to byla rodina konkrétního potápěče. Měli jeho fotku v potápěčském a na ní jsem poznal ty nuceně nasazené holky, jak ho tahají na loď.

To je spousta práce. Měl jste pomocníky?

Ne. Dělal jsem všechno sám.

Neměl jste občas pocit, že vás to zavalí?

Přestat se už pak nedá. Musíte jít dál, už kvůli lidem, kteří vám dali důvěru a vyprávěli vám své vzpomínky. A také kvůli těm, kteří ten projekt podpořili, protože to byli samí soukromníci. Z jejich strany to nebyla investice, ale dar. Přitom sázeli na nejistotu, protože jsem do té doby neměl s filmem nic společného. Ti, co mi uvěřili a dali mi peníze, byli opravdoví nadšenci.

Kdo uvěřil první?

Bylo jich víc, ale bez rodičů, kteří mě podpořili nejúčinněji, by to bývalo nešlo. Pomohli také profesori z Ameriky. Zkontaktovali mě třeba se svými bývalými žáky, kteří zbohatli. Řekli jen: "Podívej, tomuhle klukovi se dá věřit." Snad jsou ti, co to riskovali, s výsledkem spokojeni a nemyslí si, že vyhodili peníze oknem. Celý projekt byl relativně levný, přišel na 16 milionů.

Mluvilo se u vás doma o holocaustu, když jste byl kluk?

Ano, ale nenimrali jsme se v tom. Byla to prostě součást rodinné zkušenosti. Co si vzpomínám, tak mi přišlo normální, že lidé chodí do lágrů.

Od kdy jste v sobě nosil nápad na film o zapomenutých transpotech na Východ?

Můj děda odešel v říjnu roku 1939 s prvním transportem Židů z Čech a Moravy do východopolského Niska nad Sanem. Když jsem studoval na univerzitě, začal jsem se zabývat tím, kam ho tenkrát vlastně deportovali a jak to tam chodilo. V roce 1994 jsem studoval na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a na stáži v památníku Jad Vašem jsem dostal za úkol katalogizovat neroztříděné materiály. Tam jsem narazil na výpovědi z míst jako Piaski na

území okupovaného Polska, kam byli deportováni čeští Židé. V Jad Vašem byly většinou výpovědi polských Židů, kteří vzpomínali na transporty, jak oni říkali, ze Západu. A tak jsem začal sbírat dokumenty o českých transportech, které směřovaly mimo Osvětim a o nichž se téměř nic nevědělo.

Mluvili s vámi všichni bývalí vězňové, které jste našel?

Někteří dlouho odmítali, ale nakonec promluvili všichni. Jen jeden muž, který po dvou letech přesvědčování konečně svolil, pár dní před naším setkáním zemřel.

Musíte mít nějaké silné osobní kouzlo.

Jediné kouzlo je, že mě ti lidé opravdu zajímají. Mám ale své způsoby, jak se k nim dostat. Například se sblížím s jejich přáteli a ti mě nakonec doporučí. Měl jsem výhodu, že se o těch místech na Východě nic neví. Lidé by například rádi zjistili, kam jim odvezli maminku, ale nemají kde. Vědí přitom, že já tu informaci mám. Ale nedám jim ji, dokud mi neřeknou své zážitky. Protože kdybych jim ji dal, znečistil bych jejich vzpomínky. Často se totiž stává, že integrujeme do paměti věci, které jsme se dozvěděli až později. Vězni z Osvětimi vám budou vyprávět, že když vyšli z vagonu, stál tam Mengele a ukazoval doleva a doprava. Ale jak věděli, že to byl Mengele? Jejich zkušenost je pravdivá, ale jméno toho důstojníka si tam dosadili později, protože o něm slyšeli. Zato lidé v mých filmech opravdu vyprávějí jenom to, co si pamatují. Myslím, že poznali, že z nich nechci jen vysát jejich nejhorší vzpomínky - a na shledanou.

Reflektují ženy tu těžkou minulost jinak než muži?

Věřím, že ženy lépe snášejí dlouhodobý stres. Muži dobře ustojí krátkodobé krizové situace, ženské však vydrží víc. Ale žít chtějí všichni. Pořád opakují, že Zapomenuté transporty nejsou filmy o holocaustu, ale o životě. Protože život je jako pampelišky v betonu, prodere se všude. Jeden z vězňů v Lotyšsku vzpomíná, jak se jako mladí kluci prokopali do ženského tábora, tunelem protáhli dvanáct holek a ty s nimi spaly celou noc. A jak je pak lífrovali zpátky. To je život. Ten žádný ostnatý drát nezastaví. V řížském ghettu mladí tancovali doslova na hrobech. Ale tancovali. Jeden z mužů ve filmu říká: "Sex je silnější než cokoli jiného."

Dělal jsem ty filmy tak, jak jsem je dělal, protože mi přijde, že v dokumentech o holocaustu jsou lidé často postaveni do role chudáčků, co sedí v koutě a pláčou. Ale takoví oni vůbec nejsou. Lidé přežívají díky tomu, že se smějí. O životě a neživotě rozhoduje jedině obrovské štěstí. Ale optimismus a humor pomáhají. V mých filmech slzy neuvidíte.

Proč o tom nikdy nemluvili ti, co přežili?

To souvisí s jejich optimismem. Vyhýbám se paušalizaci, ale myslím si, že lidé, kteří se v sobě nimrají, většinou nepřežijí. Protože mozek sežere strašně moc energie, a když jste navíc hladoví, tak vás to zabije. Maminka je mrtvá, nevrátím to, nezměním to, bolí to, ale musím jít dál. Takhle uvažují ti, co nakonec přežijí. Po válce se vždycky dívali dopředu a své děti a vnuky nechtěli zatěžovat traumaty. To až teď, ke konci, cítí, že pokud nepromluví, neřeknou to už nikdy.

Řekli vám ti lidé, co to pro ně znamenalo, že mohli promluvit?

Jakmile začnou, tak potom mluví pořád, jako by se otevřela stavidla. Je moc příjemné to vidět. Jsem s nimi pořád ve styku. S většinou z nich jsme se spřátelili. To nejde z někoho vycucát takové informace a už ho pak nikdy nevidět. Bohužel těch přátel neustále ubývá.

Vzpomenete si na nějakou mezní zkušenost ze setkání s bývalými vězni?

Vypravili jsme se za jedním z nich až do Colorada, ale zastihli jsme ho v kómatu. Ptal jsem se jeho rodiny a lékařů, jestli na něj mohou promluvit. Řekli, že samozřejmě, protože ten pán už se stejně nikdy neprobere. Jenže jakmile jsem ho oslovil a zmínil tábor, kde ho věznili, pán se z kómatu probudil. Dvě hodiny si pak s hadičkou u nosu s námi povídal. Potom se rozloučil s rodinou a o pár hodin později zemřel. To byl neuvěřitelný zážitek.

Ve filmu je silný moment, kdy se jedna z bývalých vězeňkyň zpovídá z toho, že odmítla jít s matkou z tábora do transportu, protože věřila, že tak spíše přežije.

Proto říkám, že nic není černobílé. O podobných věcech lidé nechtějí moc povídat. Já je ale nesoudím. Tím spíš, když měli jen dvě špatné volby. Která je lepší? Jsem rád, že ta paní zvolila život, protože jinak by její příběh zahynul s ní. Ani její matka by určitě nechtěla, aby zemřely obě.

Jak často si lidé, s nimiž jste mluvil, sáhli takto hluboko?

Sáhli i hlouběji, ale v některých případech jsem věci, například sexuálního charakteru, do filmu nakonec ani nedal. Nezařadil jsem například příběh znásilnění, který mi kdosi vyprávěl. Mezi dokumentaristikou a voyeurstvím je totiž tenká hranice a já bych ji nerad překročil. Pokud je ale něco pro příběh důležité, dám to tam. Hlídám jen, abych neznevážil lidi, o nichž je řeč. Například fotografie nahých a mrtvých těl, to je nejzvrhlejší porno. Ale v jednom případě jsem je použil, protože tam prostě být musely. Ty fotky totiž neponižují lidi, kteří jsou na nich nazí a mrtví, ale ty, kteří si je takhle pro zábavu vyfotili.

Když jste se svým filmovým projektem začínal, tušil jste, jak se vám rozroste?

To samozřejmě ne. Myslel jsem si, že za tři roky budu hotov. Trvalo to mnohem déle i proto, že jsem všechno dělal na koleně, sháněl jsem peníze a sám si je musel vydělat. Ve dne jsem pracoval na filmu a v noci na něj vydělával například překládáním. Deset let je dlouhá doba. Ale pro mě bylo jednodušší přihlásit se na školu do Švédska, kde jsem dostal stipendium, a při studiu hledat v archivech, než strávit ve Švédsku několik měsíců, protože tam hledám nějaké materiály, a platit si všechno sám. Tím se příprava filmů taky prodloužila.

Nebo když jsem pátral po fotografii nějakého esesáka, obeslal jsem všechny rodiny toho jména v Německu. A třeba až za třičtvrtě roku mi přišla obálka bez zpáteční adresy, a v ní fotografie, kterou jsem sháněl. Musíte počkat, protože někdo skutečně třičtvrtě roku přemýšlí, jestli vám to má poslat, nebo ne.

Ve filmu je příběh krásné Inge Syltenové, do níž se v táboře zamiloval nacist. Jak dlouho jste hledal její fotografii?

Čtyři roky. Napřed jsem dohledal snad všechny Sylteny na světě. Ale nikdo z nich s ní neměl nic společného. Pak jsem dohledával její spolužáky, ale nikdo její fotku neměl, ani na školních fotografiích nebyla. Věděl jsem, že jestli nic nenajdu, bude příběh Inge muset jít pryč - a zoufal jsem si. Dělal jsem si čárky, kolik lidí zkontaktuji nebo potkám. Přestal jsem po čtyřech stovkách - a to ještě nebyl konec.

Co vám nakonec pomohlo?

Náhoda. Zjistil jsem, že otec Inge, Robert Sylten, byl ve Svobodově armádě, v roce 1948 emigroval do Izraele a založil tam novou rodinu. Začal jsem tedy hledat v Izraeli. Jeho poslední stopou byla adresa z roku 1956. V té ulici se nakonec našel Sylten, ale objevil jsem tam jistou paní Sultanovou. Ta náhodou věděla, že Syltenovi měli dceru Rút a už se dávno odstěhovali.

Tak jsem tu Rút začal hledat. Po několika měsících se ukázalo, že chodila na střední školu s manželkou mého příbuzného a teď se jmenuje Briková. Nechtěla věřit, že její otec měl před válkou tři děti. O minulosti své druhé rodině totiž nikdy nevyprávěl. Paní Briková přijela do Prahy a vzala s sebou alba s fotografiemi. Na zadní straně jedné z nich jsme našli nápis z roku 1942: Věnováno Inge Syltenovou. Darovala tu fotku kamarádce. Když se tatínek Inge vrátil z války, nezůstalo mu po dceři vůbec nic. Obešel tedy všechny její přítelkyně a posbíral její fotky. Jsou to ty fotky v mém filmu.

V nejbližších dnech budete své filmy promítat ve Spojených státech. Nevezmete s sebou někoho z těch, co přežili?

Na konci března budou mít Zapomenuté transporty premiéru v New Yorku. Záštitu převzali Václav Havel, Karel Schwarzenberg a režisér Miloš Forman. Ženy, které přežily tábor v Estonsku, by se moc chtěly ještě jednou vidět. Takže je tam dovezeme. Bylo jich šestačtyřicet a dnes je jich šest. A je jim skoro devadesát.

K tomu, abyste tohle všechno dokázal, musíte být hodně umíněný člověk.

Umíněný nejsem, nejsem fanatik. Člověk si musí dávat vysoké, ale nikoli nesplnitelné cíle. A pak se jich snažit dosáhnout. Mám rád výzvy, baví mě dělat pořád něco nového. A když už to dělám, snažím se to dělat pořádně.

Ptám se také proto, že píšete komedii, a aniž by vás k tomu někdo nutil, už máte hotových deset verzí.

Mám desátou nebo jedenáctou verzi, ty předchozí z počítače mažu. Píšu do šuplíku, protože mě to baví. Takže si můžu dovolit dělat to tak dlouho, dokud s tím nebudu úplně spokojený.

Co vlastně děláte pro obživu?

Mám velkou kliku, že nedělám věci jenom pro obživu, ale hlavně proto, že mě zajímají. Teď mě čeká nová, velká výzva. Mám v Terezíně vybudovat Evropský institut odkazu šoa, který vznikl na základě konference o následcích holocaustu. Česká republika ji zorganizovala jako závěrečnou akci svého předsednictví Evropské komise. Nový institut v Terezínské deklaraci zaštitilo několik desítek zemí. Bude koordinovat činnost organizací a institucí a dávat doporučení vládám v oblastech týkajících se holocaustu, od sociální péče o židovské i nežidovské oběti nacismu, vzdělávání a výzkumu až po restituce židovského majetku. Nic takového tu dosud neexistovalo. Chtěl bych vytvořit instituci skutečně evropského formátu. Jako když se Henry Kissinger ptal: Co je to Evropa? Dejte mi telefonní číslo. Tak já bych chtěl, aby ten institut byl v Evropě to jedno telefonní číslo, kam se volá, když potřebujete zjistit něco o druhé světové válce a jejích následcích.

Kde máte uloženého Českého lva?

Český lev připutoval teprve včera, protože na něj vyrývali jméno. Dal jsem ho rodičům.

Z Lukáše Příbyla vyzařuje klidná energie člověka, jenž ví, co chce, a má to v hlavě srovnané. Čím déle spolu hovoříme, tím silnější mám pocit, že tenhle chlap dokáže cokoli, co si zamane. Kolikrát jen za té půldruhé hodiny řekl: "Ale to se dá zvládnout." A pak vylíčil nějaký postup, na nějž by si jiní najali mnohohlavé týmy. On hledal jehly v kupkách sena prakticky sám. Například v maďarském archivu se probral více než šesti sty hodinami filmu kvůli několika minutám, jež potřeboval.

Je vždycy příjemné být s někým, kdo si věří. Když si představím, že má před sebou nejspíš přes padesát let činorodého života, jsem předem ohromená při představě, co všechno ještě může dokázat. Sotva si potřešeme rukama, už otevírá notebook a noří se opět do práce. Text rozhovoru jsem mu poslala o půlnoci. Autorizovaný se vrátil ve 4.20 ráno.

Zapomenuté transporty

Do Lotyšska

Dokument o rodinách, které se snaží udržet zdání normálního života v šílených podmínkách řížského ghetta.

Do Běloruska

Film o mužích, kteří jsou zabíjeni a někdy i zabíjejí, o útěcích a partyzánském boji.

Do Estonska

Snímek o skupině žen, které přežily jen proto, že si pomáhaly a ignorovaly hrůzu své situace.

Do Polska

Poslední z filmů zkoumá, jaké to je, být na útěku a pořád sám.

Lukáš Příbyl (* 1973)

Studoval historii, politologii, mezinárodní vztahy, blízkovýchodní studia, filozofii a judaismus na Brandeisově a Kolumbijské univerzitě v USA, Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě, Středoevropské univerzitě v Budapešti a na univerzitě ve Stockholmu. Publikoval práce o dějinách českých Židů a podílel se na výstavách v pražském Židovském muzeu. Je autorem čtyř dlouhometrážních dokumentů *Zapomenuté transporty*; za poslední díl, pojednávající o lágrech v Polsku, získal Českého lva za nejlepší dokument roku 2009. V současné době začíná budovat Evropský institut odkazu šoa se sídlem v Terezíně. Jeho *Zapomenuté transporty* na DVD lze objednat na zapomenutetransporty@gmail.com.

Foto: Štěpánka Stein a Salim Issa, Falcon

Autor/ři: [Nada Klevisová](#)